

ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ

Υπό Α. ΛΙΑΚΑΤΑ

Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἤδη τῆς Ἀθηναϊκῆς Φιλοσοφίας ἡ ἀνθρώπινη διανόηση ἔχει θέσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Γιὰ κάθε εἶδος γνώσης προσπαθοῦμε νὰ θεβαιωθοῦμε γιὰ τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀξία, τὸ κύρος τῆς. Ἡ ἀλήθεια θεβαιώνεται μὲ διαφόρους τρόπους. Δύο ἐν τούτοις τρόποι εἶναι βασικοὶ καὶ ἀποτελοῦν τὶς θέσεις γύρω στὶς ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν οἱ δύο μεγάλες κινήσεις τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὕλισμός καὶ ὁ ἰδεαλισμός. ὅπως εἶναι ἀπὸ τὴ μιά μεριὰ οἱ πραγματικῆς, οἱ ὑπερβατικῆς, οἱ ρεαλιστικῆς, οἱ ὕλικῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ λογικῆς, immanent, ἰδεαλιστικῆς, τυπικῆς. Οἱ πρῶτες σχετίζονται μὲ τὴν πράγματικότητα ἐνῶ οἱ ἄλλες μὲ τὶς σκέψεις, τὶς παραστάσεις μας. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον δέχονται ὅτι συμφωνεῖ τὸ Νοεῖν μὲ τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὴ βάση τῶν φιλοσοφικῶν δημιουργιῶν καὶ διακρίσεων τῶν σχολῶν πού ἐπὶ αἰῶνες χωρίζουν τοὺς ἀνθρώπους.

Μὲ τὸν Γαλλοῦτον ὅμως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν 17ον αἰῶνα μὲ τοὺς Bacon, Auguste Comte, τὸν Hume, τὸν Kant τὸν Condillac καταδικάζεται ὁ μεταφυσικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἡ φιλοσοφία ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστήμη ὅπως ἰδιαίτερα ἐδίδαξε ὁ Bacon, ὁ δὲ Comte προέβαλε τὸ σύστημα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Κατ' αὐτὸν γνώση εἶναι οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν φαινομένων καὶ οὐ καμμιὰ ἀπόλυτη γνώση, δὲν ὑπάρχει σὰν βάση τῶν φαινομένων.

Ἡ ἀνέυρεση τῶν σχέσεων—λέγει ὁ Comte—καὶ ἡ διατύπωση τῶν σχετικῶν νόμων ἀνήκει στὴν ἐπιστήμη. Μὲ τὴν ἱεράρχηση τῶν φαινομένων πὲ ἀπλᾶ καὶ πολὺπλοκα καθορίζει: οὗτος ἀνάλογα καὶ τὴν πορεία τῆς ἐπιστήμης. Ἡ σπουδὴ τῆς κοινωνιολογίας ἰδιαίτερα θρῖσκεται στὶς προχωρημένες, τὶς ἀνώτερες βαθμίδες τῆς ἐπιστήμης. Τὸ καθήκον τῆς κοινωνιολογίας εἶναι νὰ ἔρῃ τὸ φυσικὸ νόμο τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνίας, πού προκύπτει ἀπὸ τὸ θετικὸ στάδιο τῆς γνώσης, πού ὅπως λέει ὁ Comte εἶναι τὸ τελευταῖο καὶ τὸ τέλειο. Τὰ προηγούμενα στάδια εἶναι ἡ θεολογία καὶ ἡ μεταφυσική.

* Ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἑταιρείαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τὴν 22 Ἀπριλίου 1966.

Ἡ οικονομική γνώση ἀνήκει στὸν κύκλο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ὅπως ἡ ἱστορία, τὸ δίκαιον, ἡ φιλοσοφία, τὰ γράμματα, οἱ τέχνες, ἡ κοινωνιολογία, γιατί οἱ γνώσεις στίς ἐπιστήμες αὐτές ξεκινοῦν καὶ βασίζονται στὴν ἀνθρώπινη δράση ἀντίθετα πρὸς τίς φυσικὲς ἢ θετικὲς ἐπιστήμες ποὺ ἔρευνοῦν καὶ ἀναλύουν τίς σχέσεις τῶν ὕλικῶν δυνάμεων καὶ πραγμάτων. Εἶναι εὐκόλο ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι ἡ οικονομική ἐπιστήμη δὲν ἀνήκει ἀπόλυτα στὸ χῶρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γιατί ἔχει δεσμούς καὶ μὲ τὸν ὕλικὸ κόσμον καὶ μὲ τὰ φυσικὰ πράγματα. Ἡ οικονομική γνώση εἶναι ἐπομένως ἰδιότυπη γιατί σὰν κοινωνική γνώση συνδέεται μὲ τὴ φιλοσοφία, λειτουργεῖ ἕως καὶ ἀξιολογεῖται στὸ χῶρο, στὸν καθαρὸ χῶρο τῆς θετικῆς ἐπιστήμης.

Δὲν εἶναι συμπτωματικὸ τὸ πνευματικὸ ἔργο ποὺ συναντᾷ κανεὶς μελετώντας τὴν οικονομική θεωρία ποὺ εἶναι ἀπριερωμένο στὴ φιλοσοφία, σ' ὅλες τίς ἐποχὲς καὶ καταστάσεις, εἴτε γιὰ τὴ θεμελίωση τῶν οικονομικῶν θεωριῶν εἴτε καὶ ἀκόμη στὴν ἀνάπτυξη γενικωτέρων φιλοσοφικῶν θεμάτων. Ὅλοι σχεδὸν οἱ κλασσικοὶ καὶ οἱ μετακλασσικοὶ οικονομολόγοι καὶ σὲ συνέχεια πολλοὶ θεωρητικοὶ οικονομολόγοι γεμίζουν καθημερινὰ τὴ βιβλιογραφία μὲ ἔργα ποὺ ἔρευνοῦν τὰ οικονομικὰ φαινόμενα καὶ προσπαθοῦν νὰ θεμελιώσουν μὲ τὸ φιλοσοφικὸ λογισμὸ τὴν οικονομική συμπεριφορὰ ποὺ ἐνῶ κεῖται ἔξω ἀπὸ τὸν θετικὸν οικονομικὸν λογισμὸ, ἐπηρεάζουν παρὰ ταῦτα τὴν οικονομική βούληση καὶ δράση.

Αὐτὴ τὴ κατάσταση ποὺ κυριαρχεῖ στὸ πεδίο τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης τὴν ἐκφράζει μὲ πολὺ ἐπιτυχία ἡ οικονομολόγος τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ΑΟ-Cambridge (Reader) ἡ Joan Robinson, ποὺ τόσο τὴν ἀπασχολεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ἐργασίας, γράφοντας σ' ἓνα μικρὸ, συνοπτικὸ καὶ ἀξιόλογο βιβλίον τῆς Economic Philosophy τὰ ἐξῆς :

«Ἴσως ὁ Adam Smith στὸ βιβλίον του «Moral Sentiments» νὰ διατύπωνε καθ' ὑπερβολικὸν τρόπο - εὐνοϊκὸν - τὴ γνώμη του γιὰ τοὺς Μαθηματικούς καὶ Ἴσως οἱ οικονομολόγοι νὰ μὴ εἶναι τόσο κακοὶ ὅσο οἱ ποιητές. Ἀλλὰ στὰ κύρια σημεῖα ἔχει δίκιο. Ἐὰν ὑπῆρχε μιὰ μέθοδος ποὺ θὰ τὴν ἀναγνώριζαν ὅλοι καὶ θὰ συμφωνοῦσαν γιὰ τὴν ἀξία της, θὰ ἀπέτρεπε τίς πλάνες καὶ τὰ λάθη ποὺ προέρχονται τώρα, ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἐλλείψεως μεθόδου, γιατί τώρα μὲ τὴ παρέμβαση ὑποκειμενικῶν στοιχείων στίς οικονομικὰς διαμάχας, προστίθεται ἓνας ἀκόμη κίνδυνος πλάνης, ποὺ ξεπερνᾷ ὅλους τοὺς ἄλλους κινδύνους ποὺ διατρέχουν οἱ διανοούμενοι τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης λόγῳ τῆς ἐλλείψεως μιᾶς κοινῆς καὶ παραδεδεγμένης μεθόδου. Ὑπάρχει ἕως μιὰ σημαντικὴ ἐξαίρεση ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ὁ κανὼν αὐτός. Ὁ Keynes μὲ τὴν ἀνεξαρτησία του καὶ τὴ γενναϊότητά του ποὺ δὲν ἔβλεπε τὴ γνώμη κανενὸς πάνω ἀπὸ τὴ δική του.

Υπάρχει, βέβαια, και το υποκειμενικό προσωπικό θέμα, συνεχίζει: η Robinson αλλά τούτο είναι υποπροϊόν τῆς κυρίας δυσκολίας πού συνίσταται στο γεγονός ότι οἱ οικονομολόγοι ἐλλείπει: πειραματικῆς μεθόδου δὲν ἀναγκάζονται μὲ ὑποχρεωτικό τρόπο νὰ ἀναγάγουν μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις ἔταν παρουσιάζονται παραποιημένες σκέψεις, καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀναγκάσι, ἢ ἕνα, τὸν ἄλλον νὰ συμφωνήσῃ σὲ ὅ,τι παραποιήθηκε. Ἔτσι ἡ οικονομικὴ ἐπιστῆμη στηρίζεται χωλαίνοντας μὲ τὸ ἕνα πόδι σὲ μὴ ἐπαληθευμένες ὑποθέσεις καὶ τὸ ἄλλο σὲ μὴ ἐπαληθευμένα (Slogan) ρητά, ἀξιώματα. Τὸ καθήκον μας εἶναι: νὰ χωρίσουμε ὅσο μπορούμε καλύτερα αὐτὸ τὸ μίγμα τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Δὲν θὰ βροῦμε καθαρὲς, σαφεῖς ἀπαντήσεις, στὰ προβλήματα πού ἐγείρει. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδεολογίας πού δεσπίζει στὴ σύγχρονη κοινωνία εἶναι ἡ ἄκρα σύγχυση. Τὸ νὰ τὴν ἐννοήσουμε σημαίνει ἀπλῶς νὰ ἀποκαλύψουμε τίς ἀντινομίες τῆς.»

Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος βασίζεται στὴν πλήρη καὶ ἀκριβῆ μέτρηση καὶ γνώση μεγεθῶν καὶ σχέσεων ἔτσι ὥστε τὸ σύνολο μιᾶς γνώσης νὰ συνδέεται καὶ νὰ ἐπηρεάζεται σύμφωνα μὲ νόμους πού ἐξηγοῦν καὶ ὀρίζουν μὲ συνέπεια ὅλες τίς σχέσεις τοῦ μελετωμένου κύκλου. Ἡ οικονομικὴ ἐπιστῆμη ἀκολούθησε καὶ ἀκολουθεῖ τὸν ἴδιο δρόμο τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, νὰ θεμελιώσῃ τὴ διδασκαλία τῆς στὴν ποσότητα πού μπορεῖ νὰ μετρηθῇ ἔπως οἱ φυσικὲς ἐπιστήμες ἀνάγουν τὸ ἀντικείμενό τους σὲ σταθερὲς καὶ ἀμετάβλητες ποσοτικὲς σχέσεις.

Εἶναι προφανὲς ὅτι παρ' ὅλες τίς πνευματικὲς προσπάθειες ἢ μορφῆ, ὁ χαρακτήρας τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης προβάλλουν πολλὰ ἐμπόδια στὸ δρόμο αὐτὸ τῆς πλήρους θετικοποιήσεως καὶ ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι μιὰ τέτοια ταύτιση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὅτι ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα ἀναπτύσσοντας ἢ οικονομικὴ ἐπιστῆμη ἰδιαίτερα τὸ κάθε χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὰ δύο πού συνυπάρχουν καὶ τὴν διαμορφώνουν τὸ θετικὸ ἢ τὸ μεταφυσικὸ ἄλλοτε πλεονεχτεῖ σὲ βάθος καὶ ἄλλοτε σὲ πλάτος, μέχρις ὅτου ἐπιτύχῃ τὴν ἑλοκλήρωσή τους μὲ τὴν ἐναρμόνιση τῶν δύο στοιχείων πού τὰ ἀποτελοῦν. Κατὰ τὴ γνώμη μας ἐγκαταλείποντας τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο περιεχόμενα καὶ συστατικά τῆς θὰ βωδίζῃ χωλαίνοντας, ἐνῶ καλλιεργώντας καὶ τὰ δύο ἀντικείμενα, ὅχι μόνον δὲν χωλαίνει, ὅπως λέει ἡ Robinson, ἀλλ' ἀντίθετα στέκεται καὶ βαδίζει μὲ περισσότερη σταθερότητα καὶ πρὸ παντὸς μὲ περισσότερο κῆρος σὴν πνευματικὴ ἀξία.

Τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ πού ἐμποδίζουν τὴν ἀπόλυτη ταύτιση τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης σὴν θετικῆς ὑπὸ τὴν ἔννοια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στίς κατωτέρω παρατηρήσεις :

Ἔχει λεχθῆ ὅτι ὁ οικονομικὸς κόσμος ὅπως καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐξωτερικός. Ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ γιατί ὁ οικονομικὸς κόσμος

αρχίζει από τὸ ἐσωτερικὸ — τὸ ἔνδον — τοῦ ἀνθρώπου καὶ φθάνει στὸ ἐξωτερικὸ καὶ συνδέεται μὲ τὸν ἐξωτερικὸ, δὲν εἶναι πάντως ἀπόλυτα ἐξωτερικὸς. Ἡ ἐκτίμηση τῆς χρησιμότητος ἑνὸς πράγματος, μολονότι ἐπηρεάζεται ἀπὸ πολλὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα, περικλείει παρὰ τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα πού νοθεύουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὶς ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο δταν συζητήται τὸ πρόβλημα τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸν ὅτι μιὰ τέτοια μέτρηση σὲ μιὰ καθαρὴ πνευματικὴ λειτουργία εἶναι ἀδύνατον νὰ σταθῇ καὶ νὰ παραβληθῇ μὲ τὴ μέτρηση φυσικῶν μεγεθῶν.

Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὶς σκέψεις πού διατυπώνονται στὸ βιβλίον τοῦ οἰκονομολόγου Hutchison, *Methodology ἢ Philosophy of Economics*, ὅπως ἄλλως τε ὁ Μάρσαλλ ἢ ἄλλοι νεοκλασσικοὶ διατυπώνουν, πού ὑπέστη μάλιστα καὶ τὴν αὐστηρὴν κριτικὴν τοῦ καθηγητοῦ Frank H. Knight (καθηγητοῦ τοῦ Chicago) πού στὴν προσπάθειά του νὰ προσεγγίσῃ τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς πλήρους θετικοποιήσεως τῆς οἰκονομικῆς γνώσης, γράφει: ὅτι δὲν θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σχηματίζονται οἱ σκέψεις στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου, δεχόμενος τὶς ἀποφάσεις ὡς ἐξωτερικὸ γεγονὸς καὶ ἀνάγοντας ἔτσι ὅλη τὴν οἰκονομικὴν γνώσιν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον. Ἡ ἀπλοποίησις ὅμως αὐτῆ ἀποκρούεται καὶ τελικὰ ὁ σκεπτόμενος καὶ στὴν οἰκονομίαν καταφεύγει: στὴ γνωσιοθεωρίαν γιὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως του.

Ἡ οἰκονομικὴ δράσις, ὅπως εἶναι γνωστὸν, ἀποβλέπει στὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν. Καὶ ἡ δράσις αὕτη δὲν παρουσιάζει τὴν σταθερὴν ἐνότητά ἕστω καὶ τὴν ἀνθρώπινον πού θὰ μπορούσε νὰ ληφθῇ ὡς βασικὸ ἀντικείμενον μελέτης, γιὰτὶ παράλληλα μὲ τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν δράσιν τοῦ ἀτόμου πού δρᾷ γιὰ τὸ συμφέρον του, ὑπάρχει καὶ ἄλλη δράσις, τοῦ Κράτους, πού ἀσχεῖ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν καὶ διαμορφώνει, δηλαδὴ ἐπηρεάζει, μὲ τὶς τιθέμενας προοπτικὰς καὶ ἐπιδιώξεις, τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικο-κοινωνικῶν σχέσεων.

Κατὰ τὴν οἰκονομικὴν δράσιν ἐπιδιώκεται: ἐξ ἄλλου ἡ μεγιστοποίησις ἢ ἡ ἀριστοποίησις τοῦ ἀποτελέσματος. Εἶναι δὲ στὸ βάθος τῆς ἐπιδιώξεως αὐτῆς ἡ αὐξησις τῆς ἀποδοτικότητος καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσις ἢ μέτρηση τῆς χ ρ η σ ι μ ό τ η τ α ς πού ὅπως εἶπαμε πρὸ ὀλίγου ὡς ψυχολογικὴ ἢ πνευματικὴ λειτουργία δὲν προσφέρεται στὴ μέτρηση, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει τεχνικὴ γιὰ τὴ μέτρηση ποσοτικῶν καταστάσεων.

Ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς ἀνάγκης καὶ ἡ χρησιμότητις ἑνὸς πράγματος εἶναι λογικὴ λειτουργία, πού παρὰ τὴν ἐφεύρεσιν ἑνὸς ὑποθετικοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ὁποῦ ἢ συμπεριφορὰ μὴ πορεῖ νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ πλήρεις γνώσεις καὶ ἀκριβεῖς ἐκτιμήσεις, δὲν πορεῖ, ὅπως γίνεται: ἀντιληπτὸν, νὰ εἶναι πλήρως ἀπαλλαγμένον ἀπὸ ὑποκειμενικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἐπήρειας γιὰ τὴν προτίμησιν ἑνὸς ἀγαθοῦ ἢ μιᾶς ποσότητος ἐν συγκρίσει πρὸς μιὰ ἄλλην, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν,

μᾶς δραστηριότητος ἐν σχέσει μὲ τὸ ὕλικό ἢ μὲ τὸ μὴ ὕλικό κέρδος πού μπορεί νὰ ἔχη ἀπὸ τὴ δράση αὐτῆ.

Τὰ κίνητρα τῆς οικονομικῆς δράσεως πού ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς ἐκλογῆς εἶται κρίσεις καὶ ἀποφάσεις—ὅπως λέει ὁ Frank Knight, πού εἶπαμε πρὸ ὀλίγου, στὸ βιβλίον του On the History and Method of Economics, πού σπανίως ἀνταποκρίνονται καὶ συμφωνοῦν μὲ οικονομικὰς ἀρχὰς γιατί παρεμβαίνουν πλείστοι παράγοντες— ἀμάθεια, πλᾶνες, προκαταλήψεις, κατὰ τρόπο ὥστε νὰ εἶναι λογικὰ ἀδύνατο σὲ δυὸ ἄτομα νὰ ἔχουν πλήρη πρόβλεψη τῶν προθέσεων ἑ ἑνασ τοῦ ἄλλου γιὰ νὰ δράσουν βάσει αὐτῆς τῆς προβλέψεως. Αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατό μόνο στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία θὰ εἶχαν συντονίσει τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐκ τῶν προτέρων τὴ δράση τους. πρᾶγμα ἀδύνατο σὲ μιὰ ἐλεύθερη κοινωνικὴ δράση. Τὸ σημεῖο αὐτὸ μὴ ἠμιζοῦν τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους πού προσπαθῶντας νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ σὲ σταθερὰς, ἀντικειμενικὰς καὶ μὲ καθολικὸ κῦρος ἰδέες, ἔπαιρνε σὰν μέτρο τὴ σωφροσύνη, τὴ λογικὴ, πού εἶναι κοινὴ γιὰ ὅλους, πού συγκροτεῖ ἕνα κόσμον ἐνιαῖο, ἀληθινόν, τὸν κόσμον τῆς ἐπιστήμης. Ὁφείλω ὅμως νὰ σημειώσω ἔτι καὶ ἡ λογικὴ καὶ ἡ σωφροσύνη γιὰ τὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς εἶναι ἀόριστοι πνευματικὰς ὑπόνοιαι γιὰ νὰ γίνῃ δὲ μιὰ διδασκαλία ἀποδεκτὴ μὲ ὑποχρεωτικὸν τρόπον πρέπει ἡ διδασκαλία αὐτὴ νὰ εἶναι περισσότερο συγκεκριμένη, γιατί βιολογικὰ ἡ ἀνθρωπὸς παραλλάσσει καὶ στίς παραλλαγὰς αὐτὰς ἀνταποκρίνονται καὶ οἱ παραλλαγὰς συμπεριφορᾶς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Μαρξιστικὴ διδασκαλία καὶ ἡ Νιτσεικὴ διδασκαλία, ἀκόμη καὶ ἡ Χριστιανικὴ, θεωροῦνται λογικὰς καὶ προβάλλουν τὴν ἀξίωσιν —ἡ κάθε μιὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς— νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν τὸν ἀποκλειστικὸν τρόπον συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου.

Τόνισαμε στὴν ἀρχὴν ὅτι παρ' ὅλη τὴν θριαμβολογίαν τῶν φιλοσόφων τοῦ 17ου αἰῶνα γιὰ τὴν κατάργησιν τοῦ μεταφυσικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν ἐναπόθεσιν ὅλων τῶν ἐλπίδων στὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἔμεινε ὁ μισὸς καὶ περισσότερον ἀκόμη ἀπὸ τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου ἔξω ἀπὸ κάθε μελέτη καὶ πνευματικὴ ἀναζήτησιν. Ἀπὸ τίς δυὸ καταστάσεις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν μὴ αἰσθητὸν ἢ θετικὴν γνῶσιν προσήγγισε μὲ ἀπόλυτην ἐπιτυχίαν τὸν αἰσθητὸν κόσμον, δὲν μᾶς εἶπε ἀκόμη κ' οὔτε περιμένοντο νὰ μᾶς πῆ, μὲ τὸν τρόπον πού ἐργάζεται, γιὰ τὸν μὴ αἰσθητὸν κόσμον, γιὰ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, γιὰ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Βρίσκομε ἔτι εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὸ θέμα πού ἐξετάζομε, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα, νὰ ἀναλύσομε τίς φιλοσοφικὰς θέσεις σὲ συσχέτισιν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον, γιατί καὶ ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη σὰν μέλος τῆς μεγάλης αὐτῆς κατηγορίας τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ ἐπιστημονικοῦ, φέρει τὸ ἴδιον βάρος καὶ ἔχει ἢ θὰ ἔχη τίς ἴδιαι συνέπειαι ὅπως ὅλη ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωσιν

της ανθρώπινης διανοήσεως που περιλαμβάνει εκτός από την επιστήμη και τη φιλοσοφία.

Τò κοσμικώς γίγνεσθαι είναι διαρκείς μεταβολές που στις ανθρώπινες κοινωνίες και στον άνθρωπο αποτελούν την ιστορία. Ἡ ἐξήγηση της ιστορικής κινήσεως και πορείας γενικά γίνεται ἐν συνδυασμῷ με τὴν θεωρία της γνώσης με τὴν ἔρευνα της ἀλήθειας αὐτῶν τῶν γνώσεων και ἄλλων διανοητικῶν τρόπων. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις δύσκολο νὰ ἀπομονώσῃ κανεὶς τις ἀξίες, τις ἠθικές κατηγορίες που ἐμπνέουν τὴν ἀνθρώπινη δράση σ' ἄλη αὐτὴ τὴ πορεία που ἔχουν καταλήξει νὰ ἀποτελοῦν μόνιμη πίστη και ἀρχές πάνω στις ὁποῖες στηρίζεται ἡ κοινωνική συμβίωση και ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση.

Οἱ ἀρχές αὐτές δὲν εἶναι προϊόντα μόνο λογικῆς ἐπεξεργασίας, ἀλλὰ εἶναι ἀπόρητες και αὐτόματες ἐκδηλώσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου. συνείδηση ἐπιδιώξεων που δὲν διαφέρει ἡ συνείδηση αὐτὴ ἀπὸ ἕνα φυσικό γεγονός, που ἔχει γι' αὐτὸ ἀξία καθολική και ἀναμφισβήτητη.

Ἡ κατάργηση τοῦ φόνου, της δουλείας, ἡ ἀνάπτυξη εἰς βάρος τοῦ ἀτομικοῦ ἐγωῖσμοῦ, της κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης με τὴν ἀνάπτυξη, τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος, εἶναι στὸ βάθος διαδικασία κοσμικῆς οἰκονομίας γιατί καταργώντας τὰ αἷτια που προκαλοῦν τις συγκρούσεις, ἀποφεύγονται ἢ λιγοστεύουν οἱ φθορές τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, που σ' αὐτές ἀνήκει και ὁ ἀνθρώπος.

Ὁ μηχανισμός γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν κοσμικῶν σκοπῶν εἶναι ἡ πνευματικὴ λειτουργία. Ἡ πνευματικὴ λειτουργία οὔτε ὀλοκληρωμένη εἶναι, οὔτε λειτουργεῖ αὐτόματα. Εἶναι παιδείωση, ἐξέταση, σύγκριση, εἶναι ἐπιστήμη. Ἀντίθετα πρὸς τὴ λογικὴ λειτουργία στέκεται τὸ ἄλογο στοιχείο, ὁ θεσμός τῶν ἀρχαίων, που ὀρίζεται κοντὰ στὸ ἐνστικτο, ὑπηρετώντας καθυστερημένες και ἀντιλογικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταστάσεις. Οἱ πολεμικῆς παρορμήσεις ἀνήκουν σ' αὐτὸ τὸ ψυχικὸ βίωμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη βασίζεται ἀποκλειστικά και εἶναι μέρος της λογικῆς λειτουργίας. Οἱ ἀντίθετες ἐννοιες τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ ἀποτελοῦν τὸ μίγμα που ἀπαρτίζει, γεμίζει τις ἀνθρώπινες ψυχές και που ἡ ἐκδήλωσή τους ἐπηρεάζει τὴν ἀνθρώπινη πορεία. Ἡ λογικὴ λειτουργία εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν λειτουργία τοῦ θυμοῦ, τῶν καθυστερημένων πνευματικῶν καταστάσεων. Στὸν ἀνταγωνισμό αὐτῶν τῶν καταστάσεων και ἐννοιῶν, διδασκόμαστε ἀπὸ τὴν πείρα τῶν αἰώνων που πέρασαν μέχρι σήμερα διὰ τὴν λογικὴν λειτουργία που εἶναι τὸ ὑπόστρωμα της ἐπιστημονικῆς σκέψης ὅχι μόνον δὲν ἐπηρέασε πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ καλοῦ τὴ πορεία της ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλ' ἀντίθετα ἔγινε ὄργανο τῶν δυνάμεων τοῦ θυμοῦ, τῶν ἐνστικτωδῶν δυνάμεων που ἔχουν ὀδηγήσει τὴν ἀνθρωπότητα σὲ ἀδιέξοδο δροῦ ἀντιμετωπίζονται συσσωρευμένες ἐπικίνδυνες προοπτικές. Ἐβελτίωσε τὴν ὀλικὴν θέση τοῦ ἀνθρώπου ἀναμφισβήτητα, ἀλλ' ἄφησε με τὴν ἀπουσία της ἀπὸ τὸ πεδίο της σπουδῆς τοῦ

κόσμου που απαρτίζει: το εσωτερικό του ανθρώπου τη συνείδησή του και εκυρίρχησαν οι αντιλογικές και πρωτόγονες θλέψεις του ανθρώπου.

Οι αξίες του πολιτισμού εμφανίζονται ξεπεσμένες και με την τυφλή πορεία που επί κεφαλής βρίσκεται: ή επιστήμη λύτρωσε μὲν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς δυνάμεως τὸν ὑποδούλωσε ὁμως στὶς ὕλικές του ἐπιδιώξεις πὸ ἔχουν περιεχόμενο τὴν δύναμη, τὴν ὑπεροχή, χωρὶς ἰδεολογία καὶ πνευματικὸ περιεχόμενο. Ἔτσι: ἡ ἐπιστημονικὴ λειτουργία στὴν ἐλότητα τῆς ἐμφανίζεται: σὰν μιὰ $\xi \epsilon \xi \iota \sigma \tau \epsilon \chi \nu \acute{\iota} \alpha$ πὸ μπορεῖ νὰ λύη τὰ πὸ δύσκολα προβλήματα ἀλλὰ πὸ ἀγνοεῖ - δὲν διανοεῖται - ἐὰν αὐτὰ πὸ κατορθώνει νὰ πραγματοποιηθῶν ἀντίκουν στὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη ἂν δὲν στράφηκε ἐναντίον τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεολογικοῦ ἔμεινε πάντως ἀδιάφορη στὰ βασικότερα πνευματικὰ προβλήματα πὸ ἀπασχόλησαν τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία.

Ἄς δοῦμε τώρα ποιὲς μεταβολές καὶ ποιὲς ἐπὶρχειες προσδιορίζουν ἰδιαίτερα τὸ πεδίο τῆς οικονομικῆς δράσης τὴν πορεία καὶ τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς ὅτι ἡ οικονομικὴ σκέψη, ἐπροχώρησε καὶ προχωρεῖ στὸν ἴδιο δρόμο πὸ διαγράψαμε πρὸ ὀλίγου γιὰ τὴν πνευματικὴ γενικὰ λειτουργία καὶ πορεία τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι ἀπαραίτητο ὁμως νὰ διευκρινισθῇ τὸ περιεχόμενο τῆς οικονομικῆς σκέψης πὸ ὅπως μᾶς εἶπεν ἡ Robinson, εἶναι μίγμα ἰδεολογίας καὶ ἐπιστήμης. Ἐνδιαφέρει δηλαδὴ νὰ ἐρεθῶν οἱ δεσμοὶ αὐτοῦ τοῦ μίγματος, νὰ καταγραφῆ ἡ ἐξέλιξη καὶ νὰ σκιαγραφηθῇ ἡ ἀπόδοσις αὐτῆς τῆς σχέσης.

Πράγματι: περισσότερο ἀπὸ ἄλλες τῆς ἐπιστήμης, ἡ οικονομικὴ κινεῖται στὸ χῶρο τῆς κοινωνιολογίας καὶ στὸ χῶρο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ὁμολογεῖται ἀπ' ἄλλους ὅτι ἡ προτιμότης τῆς εἶναι μὲ τὸ μέρος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅπως γράφει ὁ Frank Kngiht στὸ ἴδιο βιβλίο πὸ ἀναφέραμε πρὸ ὀλίγου καὶ οἱ κοινωνιολόγοι ἀποκρούουν καὶ ἀποφεύγουν τὴ συγγένειά τους μὲ τὴν οικονομικὴ ἐπιστήμη, ἀλλ' ὅτι ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἡ οικονομικὴ σκέψη συγγενεῖ περισσότερο μὲ τὴν φυσικὴ καὶ τὴ μηχανικὴ.

Τῆς τελευταῖες δεκαετίες παρατηρεῖ κανεὶς τὴν ὑπαγωγή τῆς οικονομικῆς ἔρευνας κατὰ τρόπον συστηματικὸ στὴν μαθηματικὴ ἀνάλυσις πὸ σὰν ὄργανο ὑπολογισμοῦ. ἐκτιμήσεως καὶ ἐπαγωγικῆς ἀναλύσεως βοηθεῖ κατ' ἀφάνταστο τρόπον τὴν παραγωγή τῆς σκέψης. Τίθεται ὁμως τὸ ἐρώτημα :

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ στὴν ἀνάλυσις καὶ στὴ σπουδὴ τῶν οικονομικῶν φαινομένων θὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ τελειότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ ἐκεῖνα πὸ ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς ἔδωκε στὴν μηχανικὴ ἐπιστήμη ; Ἡ ἀπάντησις πρέπει νὰ εἶναι ἐκ προοιμίου ἀρνητικὴ. Ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς εἰσαγόμενος γιὰ τὴ διερεύνησις οικονομικῶν σχέσεων ἢ ἀκόμη γιὰ τὴν ἀμεση ἐπίλυσις προβλημάτων οικονομικῆς θεωρίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ σὲ ἀξία «ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Καλιτσουάκη, Τόμ. 46ος (1966), Τεύχ. Γ'

τὸ ἔργο, τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἴδιου λογισμοῦ σ' ἄλλους τομείς, ὅπως εἶναι τὰ διάφορα πεδία τῆς σπουδῆς τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ λογικὴ λειτουργία. Ἡ πλευρὰ πού θίγεται στὴν ἀνάλυση αὐτὴ δὲν ἀφορᾶ, ὅπως γίνεται ἀντιληπτόν, τὴν ἀξία μιᾶς τέτοιας μεθόδου ἢ πνευματικοῦ ὄργανου πού δσάκις εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ ἀποδίδει τελειότερα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ ἀφορᾶ κυρίως τὴν δυνατότητα νὰ ἀντικατασταθῆ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία πού κατευθύνεται στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τῆς οικονομικῆς λειτουργίας μὲ τὸν μαθηματικὸ λογισμό, γιὰ νὰ μπορέσουμε μὲ αὐτὴ τὴν ἀντικατάσταση νὰ κρίνουμε γιὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν τύχην τῶν οικονομικῶν ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν πού διέπουν τὸ οικονομικὸ σύστημα ἢ τὸ καθεστῶς, ὅπως γίνεται στὸ χῶρο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅπου τὴν τελευταία λέξη ἔχει ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς καὶ τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ προστεθῆ χωρὶς τὴν ἄδεια τούτου. Τὸ γε νῦν ἔχον νομίζω ὅτι ἡ οικονομικὴ ἐπιστῆμη συσπλομένη διαρκῶς μέσα στὰ πλαίσια πού ἔχουν τεθῆ ἀπὸ ἐξωοικονομικοὺς παράγοντες, ἀπὸ δυνάμεις πού ἢ ἴδια δὲν ἐξήτασε, λειτουργεῖ τελειότερα εἰσάγοντας διαρκῶς τὸ μαθηματικὸ λογισμό, ἀλλὰ παράλληλα ἀπομακρυνόμενη ἀπὸ τὸ πεδίου τῶν κοινωνιολογικῶν δεσμῶν γίνεται μίᾳ ἀπλῆ τεχνικὴ σὰν τὶς λοιπές τεχνικές πού δὲν γνωρίζουν οἱ ἴδιες ἐὰν αὐτὸ πού πράττουν εἶναι ὠφέλιμο ἢ βλαβερό, ἐὰν αὐτὸ πού προτείνουν εἶναι ὀρθὸ στὸ ἀνθρώπινο σύνολο ἢ ἐσφαλμένο. Τὸ τέρμα αὐτῆς τῆς κατευθύνσεως τῆς καθαρῶς ἐπιστημονικῆς κατευθύνσεως θὰ εἶναι τὸ ἴδιο τέρμα πού ἡ λοιπὴ ἐπιστῆμη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔχει ὁδηγήσει στὸν ἀνθρώπινο βίον.

Ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται μὲ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆ ὁ χῶρος τῆς οικονομικῆς ἐπιστῆμης ἀποκλείεται τελείως ἡ ἰδεολογία πού προκαλεῖ τόση σύγχυση στὸ στρατόπεδο τῶν οικονομολόγων, ἀλλὰ ταυτόχρονα προβάλλει τὸ ἐρώτημα ποῖα μποροῦν νὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα ἐνὸς τέτοιου περιορισμοῦ τοῦ κύκλου τῆς οικονομικῆς ἐπιστῆμης μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἰδεολογίας πού ὅπως εἶπαμε θέτει γενικώτερα προβλήματα γιὰ τὸ ρόλο, τὴ μορφή καὶ τὴ θέση τῆς οικονομικῆς λειτουργίας γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ἀνθρώπινης ὑποστάσεως. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση αὐτῆ ἀναμένομε μιᾶ ἀρνητικὴ μᾶλλον ἀπάντηση πού στηρίζεται στοὺς κατωτέρω συλλογισμούς.

Ἡ οικονομικὴ σχέση δὲν καλύπτει τὸν χῶρο τῆς πνευματικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου, γιατί τὰ οικονομικὰ ἐλατήρια εἶναι μέρος τῶν ἐλατηρίων πού ἐπηρεάζουν τὴν ὕπαρξιν, τὴν ἀνθρώπιν, ὑπόστασιν. Ὁ homo oeconomicus δὲν ὑπάρχει. Συνεπῶς οἱ προϋποθέσεις τῆς οικονομικῆς δράσεως πού πρέπει νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ πεδίου τῆς, ὅπως τείνει νὰ τὸ προσδιορίσῃ, καὶ ἀποφεύγοντας ἢ ἀρνούμενη τὴν πλήρη προσέγγισιν τοῦ πεδίου αὐτοῦ κλονίζει ἢ ἴδια τὸ κύρος, τὴν ἀξία τοῦ κύκλου τῶν γνώσεών τῆς.

Θὰ φέρω σὰν παράδειγμα τὴν ἀνάλυσιν τῆς οικονομικῆς ἰδεολογίας τῆς ἐποχῆς μας. Σ' αὐτὴ ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἀναπτύξεως, τῆς ὕλικῆς εὐημερίας-

μιά ιδέα επικούρειας λογικής που κυριαρχεί και προβάλλεται σαν σκοπός και επιδίωξη όλων των οργανωμένων κοινωνιών.

Οι άρχικες πηγές που ένεπνεαν την σύγχρονη οικονομική σκέψη ήταν η αστάθεια και οι κυμάνσεις της οικονομικής ζωής. Αργότερα εξελίχθηκε σαν δυναμική αντιμετώπιση ενός έχθρου, μιας ασθένειας πριν εμφανισθεί όπως είναι η οικονομική της ανάπτυξης. Τα μεγάλα αυτά οικονομικά φαινόμενα αντιμετώπισθηκαν με βάση τη Γενική θεωρία του Keynes.

Είναι μία θεωρία που μελετά τις δυνάμεις που προσδιορίζουν τις μεταβολές της κλίμακας της παραγωγής και της απασχόλησης, μία σύγκριση στατικών σημείων που Ισορροπούν ύστερα από μεταβολές στην άποταμίευση ή στην ζήτηση αγαθών που προχωρούν κάθε φορά μ' ένα δοσμένο ρυθμό επενδύσεων στη βραχυχρόνια περίοδο.

Ο Keynes συνέδεσε τη θεωρία του νομισματός, της οποίας οι μεταβαλλόμενες απόψεις για το μέλλον μπορούν να επηρεάζουν την ποσότητα της απασχόλησης. Η ανάλυση που γίνεται της οικονομικής συμπεριφοράς του παρόντος υπό την επίδραση των μεταβαλλομένων ιδεών για το μέλλον, είναι μία που εξαρτάται από την αλληλεπίδραση της προσφοράς και ζήτησης και που συνδέεται έτσι με την κλασσική θεωρία της αξίας. Έτσι η κλασσική θεωρία είναι ειδική περίπτωση της γενικής θεωρίας.

Στη θεωρία του Keynes δεν υπάρχει φιλοσοφία ανθρώπινης συμπεριφοράς, αν και η θεωρία του έλυσε πολλούς κόμβους που είχαν ακινητοποιήσει τους μετακλασσικούς οικονομολόγους, ενδιαφέρεται βέβαια σαν τέλειος επιστήμονας για την ισορροπία του οικονομικού συστήματος, τίποτε άλλο δεν το απασχολεί. Δεν θεμελιώνονται πάντως μακρόπνοες σκέψεις, όπως άλλωστε ο Keynes συνήθιζε να λέγει ότι τα μακροχρόνια προβλήματα ήταν θέματα για undergraduates — για άρχαριους.

Οι επιστημονικές εξ' άλλου αλήθειες των φυσικών επιστημών είναι θεμελιώμενες έξω από την έννοια του χρόνου. Όταν μελετούμε την ταχύτητα επί παραδείγματι ή τα μαγνητο-ηλεκτρικά φαινόμενα, ο χρόνος δεν υπερέχεται: σαν στοιχείο της θεωρίας.

Η οικονομική θεωρία χωρίς τον ύπολογισμό, την εξάρτησή της από τον χρόνο, είναι στατική και απλή θεωρία Ισορροπιών. Μια τέτοια θεωρία θα έμοιαζε βέβαια με τις θεωρίες των φυσικών επιστημών, όπως έπεχείρησε ο Keynes με τη θεωρία του multiplier.

Αλλά μία τέτοια θεωρία στον οικονομικό όλο δεν μπορεί να έρμηνεύσει την αλήθεια.

Οι υποθέσεις μιας τέτοιας οικονομικής θεωρίας είναι πολύ αφηρημένες και δεν ανταποκρίνονται πλήρως στη πραγματικότητα. Ο Keynes εισήγαγε την έννοια του χρόνου σαν ιστορικό ζώο φαινόμενο, όπως τα αποτελέσματά των

εφευρέσεων, ή επίδραση πού έχει τό καθεστώς τών γνώσεων, γιατί κατά τήν ανάλυση τών φαινομένων δέχεται κάθε φορά τή σταθερότητα τών προϋποθέσεων.

Και ό Marshall, όπως αναφέρει ή Robinson, αντιλαμβάνετο καλώς τίς δυσκολίες πού περιείχαν οι άχρονες εκείνες γενικεύσεις, τίς οποίες έπροτίθεντο νά εφαρμόσουν στην πραγματική ζωή.

Ή ήθικη του Keynes — στη σύγκρουση τής ατομικής δράσης και του δημόσιου συμφέροντος — πού πίστευε ότι με τή Γενική θεωρία οδηγούσε σε μιá υπερατομική, προνοητικότητα — όπου όπως διδάσκουν όλοι οι φιλόσοφοι απαιτεί τό περιεχόμενο ήθικης σκέψης — είναι όπωςδήποτε περισσότερο αποφασιστική από τήν ήθικη τών νεοκλασικών πού μάλλον είχαν αποφύγει τή σύγκρουση αυτή, γιατί όπως γράφει στη General theory, όπως απαγγέλλει τόν επικήδειο του laissez-faire, «Ή κριτική μας για τήν παραδεγμένη οικονομική κλασική θεωρία δέν συνίσταται: στην έξευρεση λογικών ελαττωμάτων κατά τήν ανάλυσή της, αλλά στο νά δείξουμε ότι: οι σωπηρές ύποθέσεις ή δέν επαληθεύονται καθόλου ή σπανίως επαληθεύονται: στον κόσμο τής πραγματικότητας. Έάν κατορθωθεί σύμφωνα με τή διδασκαλία τής κλασικής θεωρίας νά επιτύχουμε ένα τέτοιο ύψος παραγωγής ώστε νά εξασφαλίζουμε τήν πλήρη απασχόληση, τότε δέν υπάρχει λόγος νά διαφωνούμε με τήν κλασική θεωρία.

Αν όμως, άλλες δυνάμεις, έξω από τό σχήμα τών κλασικών σκέψεων, προσδιορίζουν ικανοποιητικότερα αυτή τή σχέση, τότε δέν μπορεί νά άρνηθί κανείς τήν κριτική εναντίον τής κλασικής θεωρίας πού διδάσκει ότι τό ατομικό συμφέρον θά προσδιορίσει, τί θά παραχθί, σε πόση αναλογία, οι παράγοντες τής παραγωγής θά συνδυασθούν και πώς ή αξία του τελικού προϊόντος θά διανεμηθί μεταξύ αυτών.

Τέλος, τήν αποταμίευση, τήν παληά αυτή αντίληψη τών ήθικών και προνοητικών ανθρώπων τήν δέχεται μόνον έφ' όσον και καθ' όσον τό προϊόν τής αποταμιεύσεως οδηγείται στις επενδύσεις. Ό Keynes όδήγησε τήν οικονομική επιστήμη, αναμφιδόλως, πλησιέστερα στο θετικισμό. Μπορεί νά συγκρίνει κανείς τήν εποχή του με εκείνη τήν εποχή πού θεμελιώθηκαν οι φυσικές επιστήμες του 18ου και του 19ου αιώνα, πού για τήν οικονομική επιστήμη, μπορεί νά θεωρηθί ό 20ός αιώνας.

Έξεταζόμενη κατά βάθος ή Γενική θεωρία του Keynes είναι ή ιδέα τής αύξήσεως τής παραγωγής, όχι γιατί χρειάζεται ή παραγωγή, αλλά για νά προστατευθί ή απασχόληση. Εισάγεται κατ' αυτόν τόν τρόπον ή ιδέα μιás άλογης παραγωγής, μηχανικής μορφής, έννοώ από άπόφωες ανθρώπινων ελατηρίων για νά γλυτώσει τό οικονομικό σύστημα, τό οικονομικό καθεστώς πού ό Keynes πίστευε ότι μπορεί νά επιβιώση.

Ή παραγωγή αυτή δέν άφορά πλέον άπλώς τό ζήν, αλλά και τό ευ ζήν, τήν εύδαιμονία ώρισμένου χώρου και πολύ σωστά μπορούμε νά τήν ονομάσουμε

περίοδο επικούρειας ιδεολογίας. Οι επιθυμίες του ανθρώπου δεν υπάγονται κατά το μεγαλύτερο ποσοστό στον κύκλο της λογικής λειτουργίας.

Γράφει χαοακτηριστικά ο Keynes. «Η αρχαία Αίγυπτος ήταν εύτυχης γιατί είχε δυο δραστηριότητες. Ήφτιαχνε Πυραμίδες και έρευνούσε για πολύτιμα μέταλλα, που ούτε ή κατανάλιωση ούτε ο χρόνος τὰ φθείρει. Δυο πυραμίδες για ένα νεκρό είναι καλύτερα παρά μία».

Η λογική λειτουργία εκλήθηκα κατά ένα τρόπο να λύση τὰ πολύπλοκα αὐτὰ ἔθνικὰ και διεθνή προβλήματα που δημιουργούνται από τήν ἄλογη δράση του ανθρώπου. Δίδω τὸν χαρακτηρισμὸ ἄλογη δράση γιατί συνδέω τὰ ἀποτελέσματα που προκύπτουν με μιὰ δράση που δὲν μπορεί να ἐκτιμηθῆ ἢ δὲν μπορεί ἀκόμη να κατηγορηθῆ σὰν μὴ ἠθική ὅπως είναι ἡ αὐξηση του πληθυσμοῦ. ἔτσι τὸ ἄλογη ἀντιστοιχεί περισσότερο στὸ ἀνεξέλεγκτη.

Η φιλοσοφία αὐτῆς τῆς ζωῆς ἔτσι που διαμορφώθηκε ὀφείλει να σχετίζεται με τὸ καθεστῶς τῆς παραγωγῆς σὲ μιὰ γενίκευση σὲ παγκόσμια ἔκταση, ἐὰν δὲ δὲν σχετίζεται τότε ποιὸς μπορεί να εἶναι οἱ συνέπειες; και τελικὰ ποιὰ θέση παίρνει ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη, στὸ παγκόσμιο αὐτὸ πρόβλημα τῆς ἐξισορροπήσεως ἐπιθυμιῶν του ἀνθρώπου πρὸς τὶς δυνατότητες τῆς παραγωγῆς;

Ἔχουν ἐκτιμηθῆ από τήν κατ' ἐξοχὴν ὑπεύθυνη ἐπιστήμη που εἶναι ἐδῶ ἡ οἰκοζομικὴ, οἱ συνέπειες μιᾶς τέτοιας ἐντάσεως τῆς παραγωγῆς— ὁ Klark ὑπολογίζει ὅτι τὸ κόστος διαρκῶς ἀνέρχεται— κάτω ἀπὸ τὴ διαρκὴ ἦδη πίεση, ἐνὸς αὐξανομένου πληθυσμοῦ που ὅπως ἐλέπομε στήν καθημερινὴ ζωὴ ἡ ὑπόβαθζει τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες ἢ ἀναπτύσσει ἕνα ἀνταγωνισμὸ που δὲν ξέρει κανεὶς που μπορεί να ὀδηγήση και τί κοινωνικὲς συνέπειες μπορεί να ἔχη.

Τὸ βασικὸ, τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα του περιορισμοῦ τῆς αὐξήσεως του πληθυσμοῦ ἀντιμετωπίζεται, νομίζω, κατὰ ἐρασιτεχνικὸ τρόπο, χωρὶς ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη να ἔχη πάρει θέση και να ἀρυπνίσση τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, για τὸν κίνδυνο που διατρέχει.

Η ἀπλή αὐτὴ ἀνάλυση μᾶς δείχνει ὅτι τὰ πλαίσια τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης ὅπως τείνουν να διαμορφωθοῦν στήν ἐποχὴ μας εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀνεπαρκῆ, ἀλλὰ πολὺ περιορισμένα για τὴν ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων προβλημάτων του ἀνθρώπου και τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας και ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη, που παίζει τόσο σοβαρὸ ρόλο στήν διαμόρφωση τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων και τῶν κοινωνιῶν περιορίζοντας τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο με τὴν ἐξειδίκευσή της θυσιάζει. νομίζω, τὴν ἐλοκλήρωσή της, που ἀρχίζει ἀπὸ τὴ φιλοσοφία και φθάνει στή θετικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων.

Τὰ γεγονότα που βαρύνουν τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα δὲν εἶναι τὰ βραχυχρόνια. ἀλλὰ τὰ τέρατα τῆς πορείας που ἐμφανίζονται μὲν ἀργά, ἀλλὰ κλονίζουν και θέτουν σὲ κίνδυνο ἐλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο οἰκοδόμημα. Ἡ οικονομικὴ φιλοσοφία πρέπει να ὀδηγήσῃ σὲ ὑπολογισμοὺς και συνέπειες μακρᾶς πνοῆς που τὴν ὑπο-

χρεώνουν επί πλέον να καθορίσει υπεύθυνα τους δείκτες της μελλοντικής πορείας πριν ή πορεία βρεθῆ σέ αδιέξοδο και σέ θέση πού δέν θά τῆς ἐπιτρέπῃ, πλέον νά ἐπέμβῃ και νά χειραγωγῆσῃ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα.

Εἶδαμε πῶς ἀντιμετώπισε ἡ σοφία τοῦ Keynes τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Πρὶ δμως ἀπὸ τὸν Keynes ὑπῆρξε και μιά ἄλλη ἀπάντησι στὸ πρόβλημα. Ἡ ἀπάντησι τοῦ Κάρλ Μάρξ.

Ὁ Κάρλ Μάρξ ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Hegel. Ἀρχίζει ἀπὸ τῆ φιλοσοφία. Θεωρεῖ φιλοσοφικά τὸν ἄνθρωπο και ἰδίως τὴν ἱστορία πού εἶναι ἡ εἰδικότητα τῆς Ἑγελειανῆς φιλοσοφίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Μαρξιστικὴ φιλοσοφία τελικά καταλήγει στὸ νά ἀποδεικνύῃ ὅτι τὸ καπιταλιστικὸ καθεστῶς ἐκμεταλλεῖται τοὺς ἐργαζομένους, στὸ βάθος, ὅπως τὸ βλέπομεν ἡμεῖς, ἀπαντᾷ κατ' ἀντίθετο τρόπο πρὸς τὸν Keynes, στὸ πρόβλημα πού και πῶς μπορεῖ νά σταθῆ ἡ σχέση, ἀνάγκης—παραγωγῆ—πληθυσμὸς, ἀποδεχόμενος τὴν ἔννοια τῆς φειδουῆς και τοῦ περιορισμοῦ δηλαδὴ τοῦ ἐλέγχου.

Ἡ Μαρξιστικὴ κριτικὴ ἦταν, ὅπως ἀναμείνεται, δυσμενῆς γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Keynes, λέγοντας ὅτι ἓνα καθεστῶς πού διατηρεῖ τὴν εὐημερία του μὲ τοὺς ἐξοπλισμοὺς εἶναι ἀπειλή γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα και γιὰ τὴν ἠθικὴ τῆς. Προφανῶς ἡ διάγνωσι τοῦ Keynes γιὰ τὸ καπιταλιστικὸ καθεστῶς πρέπει νά ἦταν ὀρθή, ἀλλίως δέν ἐξηγεῖται γιὰτὶ ἐρεθίζει τόσο πολὺ ἡ θεωρία αὐτῆ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ὑπενομίσουμε ὅτι ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία εἶναι μιά διαρκῆς προσφορὰ στὸν Μινώταυρο. Ἐπιθυμίες, πληθυσμὸς, διδάσκοντας τὴν διαρκῆ παραγωγὴ ἐνέργειας γιὰ νά καταναλίσκεται ἀπὸ μιά ἄλλη ἐνέργεια πού δέν ἐξετάσθηκε οὔτε ἡ ἀναγκαιότητα, ἀλλ' οὔτε και ρυθμὸς τῆς. Ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία σταματᾷ οὐσιαστικά στὴν πρώτη πρότασι τοῦ Ρωμαϊκοῦ ρητοῦ : *ergimum vivere*. Τὸ «*deinde philosophare*» διαγράφηκε. Ἡ Μαρξιστικὴ φιλοσοφία, ἀντίθετα πρὸς τὴν Κεϋνσιανὴ ἀποτελεῖ τὴ λογικὴ ἐπεξεργασία μιᾶς διαδικασίας πού περικλείει τὰ στοιχεῖα μιᾶς ἐξισορροπησῆως ὕλικῶν γεγονότων, πού τὴν καθιστοῦν γι' αὐτὸ ὀδυνηρὴ στὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασι, ὅπως και ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία μὲ τοὺς περιορισμοὺς και τὴν πειθαρχία.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ ἡ τεχνικὴ ἀποψη τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς σκέψης πού τὴν ἐκφράζει ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀνεξέλεγκτα στοιχεῖα χωρὶς νά διερευνησῆ και νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκτασι μιᾶς τέτοιας λειτουργίας, γιὰτὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ θέση αὐτῆ ὅπως εἶναι ἤδη καθιερωμένη, δέν μπορεῖ νά προσεγγισθῆ καθ' ὅλα τὰ σημεῖα και σ' ὅλη τὴν ἔκτασι τῆς γῆς.

Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ πρέπει νά ἀποδοθῆ σὲ μιά ἐλαττωματικὴ μᾶλλον λειτουργία τοῦ οἰκονομο-ἐπιστημονικοῦ λογισμοῦ, πού παίρνει τίς ἀπαφάσεις χωρὶς νά θέτῃ τὰ πλαίσια, θέτοντας κατὰ ἓνα τρόπο τὴν ἀμαξα πρὶν ἀπὸ τ' ἄλογα, ἐνῶ τοῦτο δέν γίνεται μὲ τίς ἄλλες θετικῆς ἐπιστῆμες. Συμβαίνει δὲ

τούτο γιατί η οικονομική επιστήμη, επιδιώκοντας να λειτουργήσει σαν τις θετικές επιστήμες, ενώ δεν προέρχεται από τον ίδιο πνευματικό κύκλο, περιπίπτει σ' αυτό του είδους τις συγχύσεις, ενώ ολοκληρώνοντας την αποστολή της πού εκτείνεται από την ιδεολογία και φθάνει στην επιστήμη, θά ήταν, θά είναι σέ θέση, να δώσει πληρέστερες απαντήσεις, πράγμα πού άδυναται τώρα με τον αυτοπεριορισμό της.

Η δυσπόστασι, αυτή, θέση, της οικονομικής επιστήμης είναι κατά τη γνώμη μου φυσιολογική και δεν μπορεί να χωρισθί γιατί και η διερεύνησι, των πλαισίων πίπτει στα καθήκοντα της ίδιας γνώσης και η παράλειψή της να προσεγγίσι, ελο αυτό το πεδίο την αναγκάζουν να εκτελή, κατά το ήμισυ και ελιγώτερο άκομη, την αποστολή, της.

Δεν μπορεί να ισχυρισθί, κανείς, ότι είναι: άνοιμία, όπως ισχυρίζεται η Robinson, η πορεία της οικονομικής σκέψης πού στηρίζεται με το ένα πόδι στην επιστήμη και με το άλλο στην ιδεολογία.

Νομίζω, ότι έτσι πρέπει να βαθίζι, η οικονομική επιστήμη. Την επιφυλακτικότητα πού δείχνει η κοινωνιολογική επιστήμη, προς την οικονομική γνώση προέρχεται άκριδώς άπ' αυτή τη, στάση, την άπόλυτα οικονομική, πού δείχνει η οικονομική σκέψη παραδόμεντας τον παράγοντα άνθρωπο η θεωρώντας τον άνθρωπο σαν homo oeconomicus, ενώ τέτοιος άνθρωπος δεν υπήρξε, ούτε θά υπάρξει. Έφ' όσον δεν υπάρχει τέτοιο όν στη γή, ενώ η οικονομική επιστήμη φαντάζεται, ότι υπάρχει, είναι: επόμενο το έργο της οικονομικής γνώσης να μη είναι: θεμελιωμένο όπως είναι στις λοιπές θετικές επιστήμες.

Σε κάθε επιστήμη το πεδίον έρευνάται: κατά βάθος και πλάτος: έφ' όσον δε στην περίπτωση των οικονομικών φαινομένων δεν θιγούν η δεν άποκαλυφθούν όλοι οι όροι πού παράγουν και δημιουργούν τα οικονομικά φαινόμενα, τότε η λειτουργία και οι νόμοι και η διδασκαλία δεν αντιμετωπίζουν όλο το στερέωμα της γνώσης αυτής, πού ξεκινάει κατά κύριο λόγο από την ανθρώπινη ύπόστασι, και συμπεριφορά και καταλήγει: στη, λύσι, των οικονομικών προβλημάτων πού άφορούν την ύπόστασι αυτή.

Το σχήμα αυτό των σκέψεων έχει: πλήρη, έφαρμογή, και επιβεβαίωση στο οικονομικοφιλοσοφικό σύστημα πού άνάπτυξε ο Κάριλ Μάρξ, πού άρχισε από φιλοσοφικές άπόψεις και κατέληξε στην άναθεώρηση των θεμελίων του οικονομικού συστήματος, γιατί θεώρησε, ότι η οικονομία σαν το κυριότερο κίνητρο της ανθρώπινης ύπόστασης είναι το αίτιο της ιστορίας και των πολιτισμών.

Ο Μάρξ πραγματικά άρχίζει από τον άνθρωπο και τη θέση του στην κοινωνική όργάνωση και όχι: από την επιστήμη, αλλά όταν άρχίζει, κανείς από την ανθρώπινη ύπόστασι άρχίζει από τη μεταφυσική.

Σκευώνοντας δε από την ιδεολογία ο Μάρξ φθάνει στο επιστημονικό πεδίο για να έλέγη και να επιβεβαιώσει τις άλήθειες, ότι πράγματι η έργατική δύναμη

ήταν αντικείμενο έκμεταλλεύσεως κατά καιρούς από τους κατέχοντες την εξουσία ή την οικονομική δύναμη, που είναι γι' αυτόν το ίδιο πράγμα. Άρνούμενος δλη την πνευματική εξέλιξη ζητούσε ακόμη, για να επιβεβαιώσει αυτή, την άμαρτωλή προέλευση του καθεστώτος των έκμεταλλευτών και να ανατρέψει τις άρχές όχι ενός καθεστώτος, όπως του κεφαλαιοκρατικού, άλλ' όλων των καθεστώτων απ' όπου πέρασε ή ανθρώπινη κοινωνία και να δικαιολογήσει τη δημιουργία ενός καινούργιου, που δεν διαφέρει βέβαια από τα άλλα παρά μόνο κατά την κατοχή των μέσων της παραγωγής, θ α π ρ ό σ θ ε α οτι χωρίς βασικά να θίγονται οι οικονομικοί νόμοι, ή Μαρξιστική φιλοσοφία απέβλεψε περισσότερο στη μεταβολή της οργάνωσης της κοινωνίας και ολιγώτερο στην οικονομική ανάλυση.

Γιατί ενώ ο Κεμπες βρήκε το φάρμακο, ο Μάρξ είχε ήδη καταδικάσει τον άσθενη.

Η θετική ή ή επιστημονική προκατάληψη που δεσπόζει τη σκέψη, του Μάρξ τόν οδηγεί να πιστεύη ότι την έκμετάλλευση των εργαζομένων την προκαλεί ή λογική του καπιταλιστικού συστήματος και όχι ή θέληση των επιχειρηματιών ήτοι των υποκειμένων που στηρίζουν το κεφαλαιοκρατικό σύστημα παραγωγής. "Ήθελε μ' αυτό να δώσει θετικό κύρος τις μεταφυσικές αντιλήψεις, για να είναι συνεπής προς τις φιλοσοφικές βάσεις του διαλεκτικού ύλισμού.

Η επιτυχία και ή μεγάλη απήχηση της Μαρξιστικής φιλοσοφίας, όχι μόνο στο πρακτικό - πολιτικό πεδίο, αλλά ακόμη και κυρίως στο καθαρά πνευματικό πεδίο πρέπει να αποδοθή στον άνάμικτο χαρακτήρα που είχε, αυτού του χαρακτήρα από τον όποιον προσπαθούν να απομακρυνθούν οι οικονομολόγοι, που περιλαμβάνει τον οικονομικό και φιλοσοφικό λογισμό, που δεν μπόρεσαν γι' αυτόν τον λόγο να αντιμετώπισουν χωριστά την Μαρξιστική φιλοσοφία ούτε οι οικονομολόγοι άλλ' ούτε και οι φιλόσοφοι. Η ιδιαιτερία της Μαρξιστικής φιλοσοφίας συνίσταται σ' ένα ιδιαίτερης αξίας πνευματικό γεγονός, που είναι ή εφαρμογή, ή επαλήθευση μιās φιλοσοφικής σκέψης στον εμπειρικό βίο, στον κόσμο των πραγματικών ιδεών, όπως είναι οι οικονομικές σχέσεις, όπως ακριβώς εργάζεται ή επιστήμη της οποίας ή επιτυχία είναι άναμφισβήτητη.

Σε καμμιά άλλη περίπτωση δεν παρουσιάστηκε ή φιλοσοφία να σκεφθή ή να φτιάξη ιδέες ex ante και να τις εφαρμόση κατόπιν με ικανότητα στον πρακτικό βίο.

Οι οικονομολόγοι που ήσαν αντίθετοι στη Μαρξιστική αυτή μεταφυσική, επεδίωξαν να άπαντήσουν μάλλον με την επιστήμη και όπως ήταν φυσικό ή, φωνή τους υπήρξε φωνή βωόντων εν έρήμω.

Άλλά και για την άπάντηση αυτή ή Robinson δεν εκφράζεται με εύνοιας για τους οικονομολόγους σκέψεις. Ο Marshall λέγει δέν άντελήφθη την Μαρξιστική θεωρία περι αξίας, αλλά και οι άλλοι άκαδημαϊκοί της οι-

κονομίας άρχουντο να λένε ότι τὸ οικονομικὸ Μαρξιστικὸ σύστημα, ἡ ἐργατικὴ θεωρία τῆς ἀξίας, καὶ τὴν σύμφωνα μετὰ τὴν θεωρία αὐτὴ ἐκτίμησιν τοῦ μεριδίου τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ στὸ βιομηχανικὸ προϊόν βασίζονται ἀπλῶς σὲ μία σύγχυσι.

Ὁ Böhm Bawerk πού τοῦ ἄρесе — συνεχίζει ἡ Robinson — νὰ κάνῃ, πνεῦμα εἰς ἄραος τοῦ Μάρξ δὲν εἶπε τίποτε οὐσιαστικὸ γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς Μαρξιστικῆς οικονομικῆς θεωρίας.

Φαίνεται ὅτι οἱ κρίσεις τῆς Robinson ἀναφέρονται στοὺς σφοδροὺς ἀντιπάλους τῆς Μαρξιστικῆς Φιλοσοφίας. Γιατὶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Schumpeter, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κάμει σοβαρὰ καὶ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ τῶν Μαρξιστικῶν ἰδεῶν, τοὺς ὁποῖους δὲν ἀναφέρει.

Ἀνεξαρτήτως αὐτῶν ὄλων ἡ ἀπάντησι στὸ Μαρξιστικὸ λογισμὸ ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμη μας νὰ στηριχθῇ στὴ μεταφυσικὴ, σὲ μιὰ μεταφυσικὴ πού θὰ δρῖσκειται κοντὰ στὸ φυσικὸ λογισμὸ, σ' ἕνα λογισμὸ πού θὰ μπορούσε νὰ ἦταν περισσότερο ἀντικειμενικὸς, ἀπροκατάληπτος ἀπὸ τὸ Μαρξιστικὸ. Ἡ ἀπάντησι αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἀπαλλαγμένη ἐπίσης ἀπὸ τὶς συγχύσεις τοῦ καθεστῶτος πού θὰ προάσπιζαν ἢ θὰ μπορούσαν νὰ προβάλλουν ἕνα καινούργιον καθεστῶς, πού θὰ στηριζόταν σ' ἕνα καθαρὸ, συνεπὲς σύστημα ἰδεῶν πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τοῦ τέλους οἱ ἀλήθειες τοῦ θὰ ἦσαν διαυγεῖς καὶ ἀδιαφιλονίκητες.

Ὁ συγγραφεὺς οικονομολόγος Wicksell εἶναι σαφῆς, κατηγορηματικὸς σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἐνα μόνον πρᾶγμα δὲν συμβιβάζεται μετὰ μιὰ ἐπιστήμη ἀξίας τοῦ ὀνόματός της. Νὰ κρύβῃ ἢ νὰ διαστρέφῃ τὴν ἀλήθεια. Καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ πού ἀφορᾷ τὴν εὐημερία ὄλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, θὰ ἦταν ἀντίθετον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἂν λέγαμε ὅτι οἱ ἐργαζόμενες τάξεις ἔχουν πάρει ὄλα ὅσα λογικὰ ἐπιθυμοῦν καὶ περιμένουν νὰ πάρουν.

Οἱ ἀνθρώπινι πολιτισμοὶ δὲν ἔχουν ἀρχίσει ἀπὸ οικονομικοὺς ὑπολογισμοὺς ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κάρλ Μάρξ. Ἐχουν ἀρχίσει ἀπὸ πνευματικῆς καταστάσεις, ἔτσι ἐξελίχθησαν καὶ ἔτσι ἐξελισσονται. Τὰ οικονομικὰ καθεστῶτα ἀκολουθοῦν τὶς πνευματικῆς πρωτοπορίες καὶ ἀντικατοπτρίζουν τὶς μεταβολὰς πού γίνονται στὸ μυαλὸ καὶ στὴ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ θρησκευτικῆς ἀντιλήψεις καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία δείχνουν ἀπὸ πού ἀρχισε, τί ἀπασχόλησε πρῶτα τὸν ἀνθρώπου καὶ πῶς ἡ ἀνθρώπινη νόησι στράφηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὲ γεγονότα πού τείνουν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν φυσικὴν ὄντοτητα, τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ μέσα στὸ κοινωνικὸ καὶ φυσικὸ περιβάλλον — ὅπως τὴν ἀπασχόλησε ἐπίσης ἔντονα καὶ ἡ γνώσι τῶν γεγονότων πού συμβαίνουν στὸν κόσμον πού τὸν περιβάλλει καὶ μέσα στὸν ἀνθρώπου — τὴν κοινωνία.

Ἡ Ἑγελιανὴ φιλοσοφία ἔχει διδάξει ὅτι ὅπως κάθε θέση ἡμοια καὶ ἡ ἀνθρώπινη θέση ἀντιμετωπίζει ἀντιθέσεις ἕνας δὲ διαρκῆς ἀγῶνας διεξάγεται γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσι αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων.

Ἡ οἰκονομία στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν εἶναι τὸ πρωτογενὲς αἴτιο, ἀλλὰ ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα ἐκδηλώσεως πού ὑπηρετοῦν μαζί με ἄλλα μέσα σκοποῦς τῆς κοσμικῆς λειτουργίας, πού τείνουν διαρκῶς σ' ὅλα τὰ πεδία, βιολογικά καὶ μὴ βιολογικά, ἐπομένως καὶ στὸ ἀνθρώπινο πεδίο σὲ ἰσορροπίες γιατί μέσω τῶν ἰσορροπιῶν ἐξασφαλίζεται ἡ ὑπαρξή, πού ἀποτελεῖ σταθερὴ ἐκδήλωσις τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος.

Καὶ γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ πού ἔχει θεμελιώδη ἀξία γιὰ τὶς σκέψεις μας ἐπαναλαμβάνομε ὅτι τὰ μεγαλύτερα φαινόμενα, πού παρατηροῦνται τόσο στὴν προϊστορικὴ ἔσο καὶ τὴν ἱστορικὴ περίοδο δὲν εἶναι τὰ οἰκονομικά, ἀλλὰ τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα καὶ κατόπιν τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως πού δὲν εἶχε καμμιά σχέση, ἰδίως κατὰ τὴν ἀρχικὴ περίοδο τῆς ἀνθρωπότητας, με τὴν οἰκονομία.

Μιά ἀνάλυση τῶν ἐποχῶν θὰ μᾶς ἔδειχνε ὅτι ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας καὶ ὁ τρόπος τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἀποτελοῦν τὰ κριτήρια τῶν περιόδων ἀπ' ὅπου πέρασε ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅχι τὰ οἰκονομικὰ γεγονότα. Μιά τέτοια ἀνάλυση ἔκανε ὁ Comte, γιὰ τὸν ὅποιο μιλήσαμε στὴν ἀρχή. Ἔτσι ἡ ἐποχὴ μας μποροῦσε νὰ ὀνομασθῇ Ἐπιστημονικὴ περίοδος ἢ περίοδος τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου.

Οἱ πνευματικὲς ἀναζητήσεις, πού ἀποτελοῦν μιὰ διαρκῶς ἀνερχόμενη πορεία εἶναι νὰ γνωρίσῃ, νὰ προσεγγίσῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸ τὸ μυστήριον πού τὸν περιβάλλει, ἀπ' ὅπου κατάγονται ὅλα τὰ φαινόμενα πού ἐπιδρῶν ἄλλοτε εὐνοϊκὰ καὶ ἄλλοτε με δυσμένεια στὴν ὑπόστασίν του.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πού δημιουργήσῃ τοὺς πολιτισμοὺς εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ δυσμενεῖς δυνάμεις καὶ νὰ εὐνοηθοῦν οἱ καλῆς δυνάμεις, αὐτὲς πού πολεμοῦν τὶς ἀντίθετες πρὸς τὴν ὑπαρξὴ του καταστάσεις. Ἡ θέσις αὐτῶν τῶν γεγονότων δὲν τίθεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τίθενται ἀπὸ ἐξωανθρώπινες δυνάμεις. Ὁ ἄνθρωπος προσαρμόζεται ζητώντας νὰ βρῇ τὶς εὐνοϊκότερες συνθήκες γιὰ τὴν ὑπόστασίν του πολεμώντας τὴν ἀνυπαρξία με τὸ τελειότερο μέσον πού ὑπάρχει στὴ δημιουργία, τὴ λογικὴ λειτουργία.

Οἱ σχέσεις αὐτὲς ἐκδηλώνονται καὶ ρυθμίζουν ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀλλ' ἐκεῖ οἱ ἰσορροπίες ἐπιτυγχάνονται με ἄλλους τρόπους, ἐνῶ στὰ ἀνθρώπινα πράγματα τοὺς τρόπους αὐτοὺς τοὺς ἀντικαθιστᾷ ἡ πνευματικὴ λειτουργία.

Ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως — ἡ θέλησις γιὰ δύναμις πού δίδαξε ὁ Νίτσε — πού ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ ἀκόμη τὸ ὑπόστρωμα ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀλλ' εἶναι ἰδιαίτερα τὸ χαρακτηριστικὸ καθυστερημένων πνευματικῶν καταστάσεων, ἐμπνέοντας κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος σήμερον ἡ ἀνθρώπινη δράσις, ὑποχωρεῖ μπρὸς στὴν ὑπέρτερη πρὸς αὐτὴ δύναμις τῆ πνευματικῆς πού διαλύει τὶς ἀντιλογικὰς καταστάσεις καὶ δημιουργεῖ τὸ καθεστῶς ἀπ' ὅπου λείπουν οἱ συγκρούσεις, οἱ ἴποιες δημιουργοῦν τὸ ἀγχος καὶ τὴν ἀγωνία τῆς ἀνθρωπότητας.

Στήν έννοια τής δυνάμεως δέν περιλαμβάνεται μόνον ή έννοια τής οικονομίας, άλλ' ακόμη και οι πνευματικές δημιουργίες. Γιατί και οι τελευταίες όπως καλλιεργούνται στήν εποχή μας δίδουν δύναμη στον άνθρωπο.

Αν θέλουμε δέ νά χωρίσουμε τίς εποχές ανάλογα μέ τούς τρόπους πού έδωσαν στον άνθρωπο δύναμη, ή εποχή μας πρέπει νά ονομασθή έ π ο χ ή τ ή ς π ν ε υ μ α τ ι κ ή ς δ υ ν ά μ ε ω ς, όπως άλλως τε διδάσκεται ότι σήμερα ή δύναμη ενός έθνους ή ενός ατόμου δέν βασίζεται στα υλικά μέσα, στα κεφάλαια, αλλά στήν καλλιέργεια του νοϋ, τής επιστήμης.

Η πορεία λοιπόν του πολιτισμού τείνει νά καταργήση τó καθεστώς αυτό τής δυνάμεως. Υπάρχει προφανώς μία πορεία τέτοιας μορφής πού ο Μαρξισμός ή δέν τήν αναγνώρισε ή επιδιώκοντας νά μεταβάλη κοινωνικά φαινόμενα πού ήσαν συνδεδεμένα μέ οικονομικά γεγονότα περιωρίσθηκε νά φωτίση αυτή τή πλευρά των οικονομικών σχέσεων όπως είναι: ή έκμετάλλευσις μέ τήν ιδιοκτησία πού είναι αποτέλεσμα και όχι αίτια των ψυχικών και πνευματικών λειτουργιών του ανθρώπου.

Αυτή τήν πορεία πού έχει άρχισει πριν από χιλιετηρίδες μέ τó ζύπνημα τής ανθρώπινης συνειδήσεως, ή Μαρξιστική φιλοσοφία τήν άνήγαγε σέ μία αίτιότητα οικονομικού περιεχομένου για τήν ύποία διδάξε ότι θά σταματήσει νά επαναλαμβάνεται αν καταργηθούν οι κοινωνικές τάξεις και ένοποιηθή ή ανθρώπινη συνείδηση.

Η πλάνη τής εποχής μας και τó άδιέξοδο συνίσταται στο ότι ή επιστημονική πρόοδος ενώ έδωσε δύναμη στον άνθρωπο δέν έκανε τή στροφή πρós τήν κατάργηση των ιδεωδών πού έξακολουθούν έτσι: νά διδάσκουν τή χρησιμοποίηση αυτής τής δυνάμεως για τούς ίδιους σκοπούς, όπως και σέ παλιότερες ανεξέλικτες εποχές όποτε ή λογική λειτουργία θρυσκόταν σέ χαμηλότερο επίπεδο. Αυτή τή στροφή έπεδίωξε όχι απλώς νά διδάξη, αλλά νά επιβάλη ο Μαρξισμός, αλλά μέ τρόπους πού δέν διαφέρουν από τούς τρόπους τής διανοήσεως, πού ζητούσε νά καταργήση και έξ αίτίας των όποιων ή κοινωνία άρνείται: νά αποδεχθή τή διδασκαλία του.

Κλείνοντας τήν σημερινή ανακοίνωση, νομίζω, ότι σύμφωνα πρós όσα εκθέσαμε πρέπει νά καταλήξουμε στή διαπίστωση ότι ή ολοκληρωμένη άπάντηση στο έρώτημα πού θέσαμε έξ άρχής, αν δηλαδή ο οικονομικός κόσμος είναι έξωτερικό γεγονός, πρέπει νά είναι ότι ο οικονομικός κόσμος δέν είναι έξωτερικός και ότι: τó οικονομικό καθεστώς πού πρέπει νά δεχθούμε σύμφωνα μέ τή φιλοσοφική αντίληψη πού ύποστηρίζουμε πρέπει νά είναι τó καθεστώς πού πηγάζει από τήν έσωτερική έμπειρία του ανθρώπου και όχι από τον νεκρό έξωτερικό κόσμο, πού χωρίς τήν πνευματική παρουσία του ανθρώπου δέν μπορεί νά μάς πληροφορήση για τίποτε.

Έτσι φθάσαμε να αναγάγουμε τις φιλοσοφικές διαφορές σε οικονομικές διαφορές.

Η φιλοσοφία αυτή στέκεται, όπως είναι φανερό, αντίθετα προς τη Μαρξιστική φιλοσοφία, άρνούμενη την αποδοχή των εξωτερικών επιδράσεων σαν αποκλειστικούς προσδιοριστικούς παράγοντες των αποφάσεων του ανθρώπου και δεχόμενη τη θέση ότι ολος ο άνθρωπος οίος, επομένως και ο οικονομικός, εμπνέεται από ιδέες γενικές και όχι αποκλειστικά οικονομικές, που προσδιορίζουν κάθε φορά και τον πολιτισμό κάθε εποχής και ότι ακόμη δεν θεμελιώθηκε ένα πλήρες κοινωνικο-οικονομικό σύστημα που να αντανάκλα την ισορροπία των ιδεωδών της εποχής προς τη σύγχρονη κοινωνικο-οικονομική δράση των ανθρώπων που βρίσκονται προφανώς σε διάσταση, εξ αιτίας δε αυτής της διαστάσεως έχει προκληθή το άδιέξοδο και οι αντιθέσεις που κλονίζουν το κοινωνικό σύστημα της εποχής μας.